

HELTAI GÁSPÁR ÚJ TESTAMENTOM FORDÍTÁSÁRÓL.

HELTAI Gáspár *Új Testamentoma*, mely Kolozsvárott 1562-ben jelent meg, nem tartozik a ritkább régi nyomtatványok közé. Több példányt ismer már SZABÓ Károly is, de a RMKTár I. kötetének elkészülte óta is előkerült még egynéhány az ismeretlenség homályából. Így, hogy csak egy párat említsek, az Akadémia könyvtárának is van egy példánya és TODORESZKU Gyulának, a jeles könyvgyűjtőnek kettő, melyek SZABÓ Károly nagy művében nincsenek megemlítve.

A TODORESZKU Gyula tulajdonában levő példányok nagyon csonkák. Az egyik, teljesebb példány kiegészítése és átfestetése alkalmával megbízott festőművésze, AKANTISZ Viktor, aki a kiegészítést a M. Nemz. Múzeum egyik példánya után végezte, arra az észleletre jutott, hogy a két példány között eltérések vannak s így egyiknek a másíkról való kiegészítése nem mindenütt lehetséges. TODORESZKU példányából AKANTISZ-nál a következő levelek voltak: A 4, 5, B 2—7, C 3—8, i 2, Rr 3—6, Vv 3—5.

TODORESZKU úr ezt az észleletet közölte velem s készséggel rendelkezésemre bocsátotta példányait, amiért e helyütt is köszönetemet fejezem ki. Az ő teljesebb példánya megvan az A ívtől a Vv ívig, (közbe azonban sok levél hiányzik), a csonkább példánya a Kk ívtől a Qq 4-ig. E kettőnek szövegében a megfelelő helyeken szintén vannak eltérések.

HELTAI *Új Testamentomának* eddigi tudomásunk szerint csak egy kiadása volt, amelynek címlapján a megjelenési év M. D. LXII. míg a kolofonban »COLOSVAROT. — 1.5.6.1.« keltezés olvasható. A TODORESZKU tulajdonában levő töredékben pedig, melyet TOLDY Ferenc határozott meg, a TOLDY sajátkezű írásában következő bejegyzés olvasható: «Töredéke Heltai Gáspár Új Testa-

mentomának. Kolosvár, 1560.»¹ Minthogy e töredék szövege eltér a teljesebb példány szövegétől, fölmerül a kérdés, hogy vajjon nem két különböző kiadás létezésére mutat-e a szövegeltérés, mely kiadások közül az egyik 1560-ban, a másik 1562-ben jelent volna meg.

A Múzeum könyvtárában is két példányban van meg. Ezek közül az egyik teljesebb, (hiányzik az ajánlólevél) a másik csonkább. A csonkább példányból hiányzik a címlap, ajánlás, közben több levél s a végén a Tt 3 laptól végig. Egymás között e két példány szintén különböző, nemcsak a sorbeosztásban, hanem sok helyütt a szövegben is. A múzeumi csonka példány azonban más szempontból is fontos a kérdés megoldására. Az előzők leveleken ugyanis bejegyzések vannak, amelyek egy része a szóban levő új testamentom fordításra vonatkozik, másik része pedig Magyarországon élt és működött reformátorok egy névsorát tartalmazza. Az Új Testamentom kiadására vonatkozó szöveg a következő:

«NB. Ezen Új Testamentomot adta-ki *Heltai* Gáspár, mellyről Lásd BÓD Péternek a' Szent Bibliáról irt Historiáját, Lev. 138—141.

Meg-lehet pedig jegyezni e' következendőket:

1. Ez Versekre szaggatva nintsen, hanem tsak Részekre.
2. Luk. 9: 43. így fordítja: Két két czuhátoc se legyen.
3. A' nagy Betűk, mellyek kezdik a' Szent Írók könyveit, épen azok, a' mellyek vagynak Heltainak más munkáiban is. péld. ok. a' Magyarok Chronikájában, a' Magyar Verbőcziben 's 'a t.
4. Az sz betű, mellyel iratuk itt ezen szó, RESZ, a' Magyar Verbőcziben is azon formájú. Sőt —
5. A' könyvek végi után való tzifra Jegy is ugyanaz, a ,melly vagyon a' Melius Péter Herbariumjának Előljáró Beszéde után, melly ki jött a' Heltai Gáspárné Műhelyben 1578. Esztendőben.
6. Az Új Testamentom végén utól ez vagyon: *Colosvárot*. 1561, a' mint láthatni a' Pesti Királyi Universitás Bibliothecájában. De NB. az ottan levő Heltai Új Testamentoma egész ugyan; még sincs benne a' Nádasdi Annához való Ajánló Level; hanem más rövid Előljáró Beszéd. Sz. J.»²

¹ Ceruzával irt bejegyzés, mely után * alatt tintával «Nb. TOLDI Ferenc sajátkezűleg irt megjegyzése».

² Ez a példány 1792-ben a «S. Pataki Anya-Oskolának» ajándékozott, s innen — úgy látszik, mint eladott, vagy elcserélt másodpéldány került a M. Nemz. Múzeum könyvtárába. Minthogy tudjuk, hogy e példány a mult században Sárospatakon volt, nem nehéz kitalálnunk, hogy a bejegyzés SZOMBATHI

Minhogyt az AKANTISZ által javított íveknek a múzeumi teljesebb példánnyal való összevetése negatív eredménnyel járt, az íveket összehasonlítottam a múzeumi csonkább példánnyal. Ez utóbbival való egybevetés alkalmával az Rr íven találtam eltéréseket (a Vv ív a múzeumi csonkább példányból hiányzik). Hogy a kérdést tisztázzam, átnéztem a múzeumi teljesebb példányt, a melyből az ajánlólevél hiányzik, a múzeumi csonkább példányt, TODORESZKU Gyula két csonka, a M. Tud. Akadémia egy csonka, a Sárospataki Ref. Főiskola egy csonka (hiányzik az ajánló levél), a budapesti egyetemi könyvtár egy teljes példányát s megfigyeléseimet a következőkben összegezem.

A megvizsgált példányok közül címlapja van a múzeumi teljesebb, az egyetemi könyvtári és a sárospataki példánynak. Hasonmásszerű, kézzel festett címlapja van az akadémiai példánynak, egyszínű, tintával írott címlapja van a múzeumi csonkább példánynak. A múzeumi, egyetemi könyvtári és sárospataki példány címlapja a következő:¹

A JESVS CHRISTVSNAC WJ || *TESTAMEN- || toma Magyar nyelv- || *re fordítatot, à ré- || GI IGAZ ÉS SZENT || könyuekből: || [Falevéldisz] || *Az együgyű iámbor Keresztyéneknek vi- || gasztalásokra és épületekre || *Cum Gratia & Privilegio &c || Colosvarot || *MDLXII.

Az Akadémia példányának címlapja:

A' JESVS CHRISTVSNAC WJ || *TESTAMENTO- || ma Magyar nyelvre || *fordítatot, á régi || IGAZ ÉS SZENT || könyuekből || [Falevéldisz] || *Az együgyű iámbor Keresztyéneknek || vi- gasztalásokra és épületekre || Cum Gratia & Privilegio &c || Colosvarot || *M. D. LXII.

Amint tehát látjuk, kétféle sorbeosztású címlap van, de

János pataki könyvtárnok kezétől származik, aki a régi könyveket rendszerint végig olvasta, a bennük előforduló neveket s egyéb föltűnő dolgokat az előzéklapra jegyezte — öröme s könnyebbségére némely egyháztörténelemmel foglalkozó «kutatóink»-nak, akiknek igen sok esetben a vaskos kötetek átolvasása helyett csak az előzéklapokat kellett megnézniök, hogy aztán «fölfedezéseikkel» előállhassanak.

¹ A *-os sorok vörössel, a többiek feketével vannak nyomtatva.

lehetséges az is, hogy az eltérés a címlapot másoló festő hibájából származik.

SZABÓ Károly [RMKTár I. 51. sz.] szerint «Ajánlva NÁDASDI Annának, MAJLÁTH István özvegyének, 1561.» SZOMBATHI szerint is NÁDASDI Annához van intézve az ajánló levél. Ez az ajánlás nincs meg az általam megvizsgált példányok közül egyben sem. Ajánlólevél (nyomatva) csak az egyetemi könyvtári példányban van és kézzel beírva megvan az akadémiai példányban is. Az egyetemi könyvtár példányának ajánlása a következő:

Heltai Gáspár á Co-|| LOSVARI SZENTEGYHAZ-|| nac Szolgaia, á hiw és Istennec olvasóknac,|| Istennec Kegyelmességét és Békességét, á || szent Léleknek bőséges aiándékival|| egyetembe kíványa. — Az ajánlólevél végén pedig: . . . Mellyet mi nagy munkával Magyar || nyelvre forditattunc, és nem keueş költségel é for-|| mára ki nyomtattuc teneked, keresztyén egyűgyű || alvasónac, épülesedre és gyarapodásodra. Jól isme-|| riűc á mi elménknec tompa és rövid vóltát. Ha az|| Wr Isten valakit nagyob aiándékal szeretet, senkire || nem irigykődűnc: őremest tanólunc, czac hogy ke-|| resztyéni szeretetből intsen és oktasson valaki Hasz-|| nálni s' nem ártani akartunc, Miképpen innég-tovais || az Istennec engedelmeéből, á mi munkainc aszt|| meg mutattyác. Az Wrnac Lelke vezér-|| eyen minnyaiunkat az Igaság-|| nac vtába: Amen.»

Évszám ez után az ajánlás után nincsen. Az Akadémia példányába kézzel lemásolt, az előzővel szószerint egyező ajánlásnak a sorbeosztása más. Ez az eltérés bizonyára a másoló hibájából származik.

De kiadta a NÁDASDI Annának szóló ajánlást BOD Péter a «A' Szent Bibliának Historiája» (Szeben, 1748) c. művében. «Kihez való ajánló Levelét HELTAINAK» — írja BOD — «nem sajnálom egészen ide írni: melly így vagyon:

A' TISZTELENDŐ NAGYSÁGOS ASZSZONYNAK NÁDASDI ANNÁNAK. A' bődlog *Majlát István* Erdélyi Vajdának s' a' t. Özvegyének kegyelmességet és békességet. Nagyságos ASZSZONYOM, nem tertényedből vagyon ez, hogy rendek vadnak az Emberek között, és egyik feljebb-való a' másiknál; hanem az ISTENnek akarhatja és rendelése.» — A végén pedig: «Szent János Apostol és Jéronimus nagyobbak vóltak én nálamnál; azért az ő munkájokat Isten-féő Asszonyi-állatoknak ajánlották. Te Nagyságotat az VR ISTEN meg tartsa az egész Nemzettel egyetemben. Colosvárott az Vj Esztendőben, 1561.

Te Nagyságotnak Jó-akarója

Heltai Gáspár.»¹

¹ Bod: i. m. 138—141 ll.

De nemcsak a címlapon és az ajánlásban, hanem egyes íveken a szövegben és sorbeosztásban is vannak eltérések, melyekből tanulságos lesz néhányat közölnünk; az összehasonlításhoz a múzeumi teljesebb és csonkább példányt használtam föl.

MÚZEUM, teljesebb példány:

Tű ezokaért halljátoc meg a mag vető- || ról valo példa beszedet . . .

. . . Miko- || ron kedig nyomorgatás auagy űldözés támad || az Igeért, legottan meg botránkozic. A ki || kedig à tũuissec közibe vette be a magot, ez az, || à ki az Igét hállya, de ez világi szorgalmatosság, || es à || [D 2.] es à kazdagságoknac . . . [D 2 b.]

PÁL, Jesus Christusnac || Apastola, à mi űdvözi- || tő Istenũnk nec rende- || léséből, és az Wr Jesus || Christuséből, ki mi re- || ménségũnc. Timothe- || usnac, à hitben valo || igaz *fiamnac*, *Keduet*, || irgalmasságot és bekességet *kévánoc az Is-* || *tentől* à mi Atyánktól, és à mi Wrunc Jesus || Cristustól. [K k.]

Eszt è paranczolatot aiánlom tenęked, fiam || Timotheus, Hogy à te felőled valo iőuendő || mondássoc szerént ezekben amà iő vitęsséggel || vitęszkődgyęl, meg őrizuén à *hũtet*, és à iő lelki || ismeretet, melyet hátra vetuén nękic *vesző* || *delmet* [Kk2] || [Kk2b.] delmet szenuettenec, kic kőzũl vagyon Hime- || neus és Alexander, kiket à Sathannac adtam, || hogy tanólyyanac és káromlo beszédeket ne | mondgyanac [Kk2b.]

MÚZEUM, csonkább példány:

Tű ezokaért halljátoc meg a mag vető- || ról valo példa beszedet . . .

. . . Miko- || ron kedig nyomorgatás uagy űldözés támad || az Igeért, legottan meg botránkozic. A ki || kedig à tũuissec közibe vette be a magot, ez az || à ki || [D2.]

à ki az Igét || hállya, de || ez világi || szorgalma- || tosság*) és à kazdagságoknac. [D2b.]

PÁL, Jesus Cristusnac || Apastola, à mi űdvözi- || tő Istenũnk nec rende- || léséből, és az Wr Jesus || Christuséből, ki mi re- || ménségũnc. Timothe- || usnac, à hitben valo || igaz *fiamnac* *írom é le-* || *uelet* *Keduet*, irgalmasságot és bekességet *ké-* || *uánoc tenęked* az Istenőtől à mi Atyánktól, és || à mi Wrunc Jesus Christustól. [Kk.]

Eszt è paranczolatot aiánlom tenęked, fiam || Timotheus, Hogy à te felőled valo iőuendő || mondássoc szerént ezekben amà iő vitęsséggel || vitęszkődgyęl, meg őrizuén à *hũtet*, és iő lelki || ismeretet, melyet hátra vetuén nękic *haió* || *vessést* [Kk2.] || [Kk2b.] veszést szeuettenec, kic kőzũl vagyon Himene || us és Alexander, kiket à Sathannac adtam, ho- || gy tanólyyanac és káromlo beszédeket ne mond || gyanac.

*) Itt a szedő tévedett. à ki az Igét || hállya, de || ez világi || szorgalma- || tosság, a mely az előző lap szövegének folytatása, petit kurziv betűkkel a lap szélére került, mintha ez jegyzet volna.

(Marginális jegyzet hiányzik.)

... à hamis neves || tudománnac
ellenkőzű vetelkedésit, mellyet || midőn
nekcic igérenénc, el téveledénc à hit ||
melől...

Ez à Timotheusnac irt első leuel
kűldöttet Laodiceából || ... [Kk8b.]

PÁL az Istenec akarat || tyából à
Jesus Christus- || nac Apastola, az élet-
nec igéreti szerént, melly à || Christus
Jesusban va- || gyon, Timotheusnac, ||
az én szerelmes fiamnac || *Kedw*, Irgal-
masság és || *Békesség adasséc* az Atya
Istentől, és à mi W- || runc Christus
Jesustól. [L1.]

Ezekről tégy emlekőzetet, És az
Wr előtt bi || zonságot téuén kéried
őket, hogy à *beszéddele* va- || lo tusa-
kodásokat ne kőuesséc, mellyekből
sem- || mi haszon ninczen, hanem czac
hogy azoc || *bántatnac meg általa, à
kic halgattyác*. Ezen || ügyekőzeļ, hogy
temagadot tekéletesnec *mu-* || *tassad* az
Istennec, olly munkásnac, ki meg ne ||
szégyenültesséc, és à ki az igasságnac
beszedét || igazán *hasogassa*. [L13.]

Á nagy házban kediglen nem czac
arany || és ezüst edényyec vadnac, ha-
nem fa es föld e- || dényec is: és
nemelleyec tisztességes dolgokra va- ||
lóc, nemelleyec kedig *tiszteletlen dol-*
gokra.

Eltáuosztasd kediglen az iffiuságnac
gonosz || kéuánságít, *Es kőuesséd* az
igasságot, à hit- || tet, à szeretetet . . .
[L13b.]

Mert ezec közzűl valóc azoc, kic
bemáskál- || nac à *ház népe* közibe, és

A margón a következő megjegy-
zés áll:

Haió ve- || szést) Az az || Eluesztet-
téc || üdvőssege- || ket etc. [ez apróbb
betűkkel van nyomva, mint a szöveg].

... à hamis neves || tudománnac
ellenbe valo *vettekedesit*, mellyet || mi-
dőn nekcic elő mutatánac, ellenbe való
vettekedesit, mellyet || midőn nekcic elő
mutatánac, el tévelednec à || hit melől...

Ez à Timotheusnac irt első leuel
kűldöttet Laodicea- || ból ... [Kk8b.]

PÁL az Istenec akarat || tyából à
Jesus Christus- || nac Apastola, az élet-
nec || igéreti szerént, melly à || Chris-
tus Jesusban va- || gyon, Timotheus-
nac, || az én szerelmes *fiamnac* || *írom*
eszt è levelet Kedw, || irgalmasság és
békesség legyen teneked az || Atya Isten-
től, és à mi Wrunc Christus Jesustól.
[L1.]

Ezekről tégy emlekőzetet, és az Wr
előt bi- || zonságot téuén kéried őket,
hogy à *beszedel* va- || lo tusakodásokat
ne kőuesséc, mellyekből sem- || mi
haszon ninczen, hanem czac hogy
azoc, || *kic halgattyác, az által meg
bántatnac*. Ezen ügye- || kőzeļ, hogy
temagadot tekéletesnec *bemutas-* || *sad*
az Istenec, olly munkásnac, ki meg
ne szé- || gyenültesséc, és à ki az igas-
ságnac beszedét iga- || zán *osztogassa*.
[L13.]

Á nagy házban kediglen nem czac
arany || és ezüst edényyec vadnac, ha-
nem fa es föld e- || dényec is: és ne-
melleyec tisztességes dolgokra va- ||
lóc, nemelleyec kedig *sűmeremre* . . .

Eltáuosztasd kediglen az iffiuságnac
gonosz || kéuánságít, *Kőuesséd kedig* az
igasságot, à hit- || ted, à szeretetet . . .
[L13b.]

Mert ezec közzűl valóc azoc, kic
bemáskál- || nac à *nemzeteség* közibe,

fogua viszic az asz- || szonkákát, kic bűnekel vadnac terhelue . . . [L14b]

Hálát adoc az én *Istenemnac*, mindenha || meg emlekőzuén te felőled az én imátságim- || ban, miért hogy halom à te szeretetedet és *hit-* || *tedet* [Mm2b.]

. . . műuel hogy olyan vagyoc, tudni || illic, egy meg *vénbedet* Pál . . . [Mm3.]

Könyörgec kedig az én fiamért . . . [Mm3.]

Az Isteni *Kedw* és *Bekesség soka-sodgyéc* || *ti* nálatoc. [Mm4b.]

à Lélec által kedig meg *elevenitet-tét*, Kinec ál- || tala, el iőuén, à lelkeknecc predicálot, kic à tòm- || lőtzen vadnac . . .

. . . Noenac *űdeiébe*, mikoron à bárka || *késziténéc*, mellyben keuęc, az az, nyóltz lelkec || tartattac meg à vizben, Mellyhöz à keresztség- || nec *hasonlatos példaiia* minket is megtart: || Nem az à mossogatás, mellyel à testnec szen- || nye el vétettic, hanem, mellyel è leszen, hogy à iő || lelki ismeret az Istennel *tőrekődic* . . . [Nnb.]

Nn2. Lapszám helyesen van szedve.

Annac okaért iozánoc legyetec, és vigyá- || zatoc *az imátkozásra*. [Nn2b.]

Ezec à *szeppléc* à *tű közenséges* lakodalmo- || tokban . . .

Ezeckről kedig prophetált az Enoch is, ki hetedic vólt [Pp4b.]

A felsoroltakon kívül még számos más eltérés is van: az Oob lap tükrének alakja a két példányban teljesen különböző. Az Oo2 lapon a sorvégződésék különbözők és több betüs-, az Oo5 lapon több írásjel-különbség van; az Oo6 lapon a múzeumi teljesebb (A)-példánynál: pro- || balliátoc — a csonkább (B)-példánynál pro- || ballyátoc: a Pp lapon (utolsó sorban) A-példánynál: írniec teneked, B-példánynál írnam teneked, Ppb. lapon

és fogua vészic az asz- || szonkákát, kic bűnekel vadnac terhelue . . . [L14b.]

Hálát adoc az én *Istenemnac*, mindenha || meg emlekőzuén te felőled az én imátságim- || ban miért hogy halom à te szeretetedet és *hűt-* || *tedet* . . . [Mm2b.]

. . . művel hogy olyan vagyoc, tudni || illic, egy meg *vénedet* Pál . . . [Mm3.]

Könyörgöc kedig az én fiamért . . . [Mm3.]

Az Isteni *kegw* és *bekesség sockasodgyéc* || *tű* nálatoc. [Mm4b.]

|| à Lélec által kedig meg *elevenitet-tét*, Kinec ál- || tala, el iőuén, à lelkeknecc predicálot, kic à tòm- || lőtzen vadnac . . .

. . . Noenac *űdeiébe*, mikoron à bárka || *készitőtnéc*, mellyben keuęc, az az, nyóltz lel- || kec tartattac meg à vizben, Mellyhöz à *hason-* || *latos példázattya*, à Keresztség, minket is meg || tart: Nem az à mossogatás, mellyel à testnec || szennye el vétettic, hanem, mellyel è leszen, hogy || à iő lelki ismeret az Istennel *tőrekedgyéc* . . . [Nnb.]

Nn2 lapszámozás hibásan Mm2-nek van szedve.

Annac okaért iozánoc legyetec, és vigyá- || zatoc *hogy imátkozatoc*. [Nn2b.]

Ezec à *szeppléc* à *tű közenséges* lakodalmo- || tokban . . .

Ezeckről kedig prophetált az Enoch is ki || hetedic vólt [Pp4b.]

marginalis jegyzetben az A-példánynál az At||tya *Istennec*, B-példánynál az At-||tya *Ikennec* stb. stb.

Van még eltérés az Rr, Ss íven s bizonyára későbbi íveken is, melyeket a megfelelő lapok hiánya miatt már nem vehettem egybe.

A múzeumi A-példány azonos az egyetemi könyvtári, a sárospataki, az akadémiai és a TODORESZKU-féle teljesebb példánnyal. A múzeumi B-példány egyezik a TODORESZKU-féle csonkább példánnyal.

E különbségek mellett azonban ugyanazon íveken a legpontosabb egyezést találjuk. Van olyan ív, a melyen egy lapon van valami eltérés, a többi lapok pedig még a sajtóhibákat és betűtöréseket is a legpontosabban megőrizték. Ha az egész nyomtatványon végig, minden egyes ív eltérne a másik példánytól és pedig pl. a sorbeosztásban minden lapon, gondolhatnánk újra szedetésre, új kiadásra. Ha egy-két íven volna meg az eltérés, de tisztán csak sorbeosztásban, föltételezhetnők azt, hogy az illető 1—2 ív szedése szétesett s újra készült. — De itt az az eset, hogy az A és B példányoknak különbözik a címlapjuk, más az ajánlólevelük, a szöveg, sorbeosztás néhány íven, ill. e néhány ívnek néhány lapján különböző. Egyébként az A és a B példányok tül-nyomó részben összevágának, congruensek. Tehát nem azonos két nyomtatvány az A és B féle *Új Testamentom*. De vajjon két külön kiadás-e?

Arra, hogy egy munka más-más szövegű címlappal jelent meg, példa a nagyszombati *Agendarius. Liber continens ritus* stb. (1596), amely egy és ugyanazon évben két azonos lenyomatban, de különböző szövegű címlappal jelent meg és KÁLDI György *Bibliá*-ja, melynek szintén van címlapkiadása.¹ Hogy egy és ugyanazon munka különböző ajánlásokkal jelenjék meg, annak érdekes példáját említi RÁTH György.² (*M. Könyvsz.* 1883. 273 l.) Ismerteti SZENTIVÁNYI Márton: *Négy rövid első könyvetskek... a Hitben támadott versengésekről...* [Nagyszombat, XVIII. század 12r. 557. lap] művét s azt írja róla:

¹ RÁTH Gy.: Adalékok MKSz. 1883. 271. = 274. l.

² U. i. 273. l.

«Egyike azon könyveknek, melyek szembeszökően tanúsítják, hogy mely mértékben divott az időben a kiadási költséget fedező pártfogóknak, a könyvek csekély kelete által igazolható hajhászata. Első kiadása ugyanis 1702-ben jelent meg DOBAY István csanádi püspöknek ajánlva, s még ugyanazon évben a 4. rész külön lenyomatban is közzé tétetett BÉNKOVICS Ágoston váradi püspökhöz szóló ajánlattal. A következő évben az ajánló levelet ismét változás érte s az BARKÓCZI Krisztina, KÁROLYI Sándornéhoz szólóval cseréltetett föl, míg az általam most először felemlített kiadásban a fenmaradt példányok elé ismét új, a nagyszombati akad. nyomda által egy főpaphoz intézett előszó nyomtatott . . .»

A XVII. században pedig, különösen a század második felében nagyon gyakori eset volt, hogy a disszertációk megjelentek ajánlással és ajánlás nélkül¹ vagy hogy a disszertáció egyes példányai más-más nyomtatott ajánlással jelentek meg, — másnak ajánlta a respondens, másnak a praeses,² vagy hogy maga a respondens két ajánlást készített s egyes példányokba az egyik, más példányokba a másik ajánlást nyomatta bele;³ de az is előfordult, hogy egy több részből álló mű egyes részeit más-más embernek ajánlották.⁴ HELTAI *Új Testamentom*ának példányain azonban nem csak a címlapban és nem pusztán az ajánlásban van a különbség, hanem a szövegben is. Föltételezhetjük, hogy két kiadás jelent meg belőle, újra szedéssel — ugyanabban az esztendőben?

A TOLDY-féle 1560-i kiadásnak nincs nyoma. HELTAI nem említi az 1562-i kiadásban sehol, hogy már korábban is megjelent volna az *Új Testamentom* az ő nyomdájában, pedig ha megjelent volna, aligha hallgatná el. De másfelől a két különböző példány a vaskos kötetnek alig egy pár ívén tér el egymás között, a többi íveken, sőt az eltérést felmutató íveknek a legtöbb lapján is a legteljesebb megegyezést találjuk. Sajtóhiba, nyomdapiszok, betűtörés ugyanaz mind a két féle példányban. Már pedig ha újabb kiadás volna valamelyik, a sorbeosztásban és hibákban bizonyára az eltérés volna több s az egyezés kevesebb.

S éppen azért, mert eltérés az íveknek körülbelől csak egy-nyolcadrészén található, míg hétnyolcadrésze a legpontosabban egyezik, nem lehet hinni két külön kiadásban. Megtörténhetett

¹ SZABÓ-HELLEBRANDT: RMKTár. III. I. 2677., 2861., 3481. sz.

² U. o. 2790. sz.   ³ U. o. 3467. sz.   ⁴ U. o. 2992. sz.

régen is az, ami manapság sem ritka eset, hogy egyes hasábok, vagy ívek nyomás közben szétestek, vagy egyik-másik ívből keveset nyomtak s újra kellett szedni azokat, (v. ö. Szenczi MOLNÁR Albert zoltárfordításának 1612. oppenheimeri kiadásáról c. cikkemet. MKSz. 1913. 13. l.) sőt az sem lehetetlen, hogy az utolsó ívekből két szedés készült, hogy a mű mielőbb megjelenhessék, s minthogy a könyvnyomtató HELTAI Gáspár volt, aki a kolozsvári bibliát negyedmagával fordította is, az új szedésben — nyilván — bizonyos változtatásokat eszközölt. A piacra, a könyv-árús ponyvájára mindenesetre egyidőben került mind a két féle biblia. Az eltérés a szövegben lényegtelen. A különbség csak egyes kifejezésekben, egy-egy szó betoldásában, vagy kihagyásában s a sorok beosztásában van meg.

Ez az eset előfordulhatott más régi nyomtatványoknál is. Elő is fordult, s a *Nyelvtörténeti Szótár* gyűjtői talán nem mindég hibásak abban, ha az ő idézetük nem egyezik pontosan annak a munkának egy másik példánya megfelelő helyével, amelyből az idézetet kiirták. Sajnos, a NySz. a HELTAI-féle *Új Testamentom*-nak utolsó íveiről, a hol éppen szövegbeli eltérések vannak, már nem igen idéz, így nem igazolhatok egy «botlását» sem. De bele kellett volna venni pl. a *szeplő* szónál a következő példát: «Ezec à *szeplőc* à tú közenséges lakodalmo-||tokban» Pp4b [Múz. A p.], amely adat a B példányban így van meg «Ezec à szöplőc à tú közenséges lakodalmo-||tokban. Pp4b. Ha az egyik példányból kiirt adatot a másik példánnyal ellenőriznök hibára bukkanánk. S micsoda szörnyű hibára találnánk, ha a múzeumi teljesebb példánnyal, melyben az Nnb lapon ez van: «Mellyhöz à *keresztégnec hasonlatos példaia* minket is megtart», ellenőriznénk a múzeumi csonkább példányból kiirt adatot: «Mellyhöz à *hasonlatos példázattya, à keresztég*, minket is megtart.» A *Nyelvtörténeti Szótár* hibáiról írott értekezések és művek, az itt jelzett szempont figyelembe vételével, régi magyar könyvek nem egy szedés-variánsáról fognak fölvilágosítást adni, s eddig nem ismert utakat fognak megvilágítani.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.